

Основні аспекти розвитку професійної креативності викладача іноземної мови

У статті проводиться аналіз професійної креативності викладача іноземної мови та необхідність її розвитку через реалізацію творчого потенціалу особистості завдяки подоланню предметно-операціональних бар'єрів.

Ключові слова: креативність, креативна активність, мотив, нонконформізм, професійна креативність.

The analysis of the professional creativity of a teacher of foreign languages and the necessity of its development through the realization of the creative potential of personality due to overcoming the subject and operational barriers is carried out in the current article.

Key words: creativity, creative activity, motive, non-conformity, professional creativity.

З аналізу різних поглядів на джерела креативної активності особистості стає очевидним, що її прояв суттєво залежить від психічного стану цієї особистості. Стан будь-якої системи характеризується певними параметрами, що показують, у яких взаєминах перебувають ті або інші властивості розглянутої системи між собою та параметрами навколишнього середовища, суспільства. При дослідженні залежності активності суб'єкта від його внутрішніх станів суб'єкт варто розглядати як цілісну фізіологічну і психологічну систему з усіма своїми властивостями і взаємодіючу з навколишнім середовищем і суспільством. Прояв креативної активності можна простежити в наступних реалізаціях творчого потенціалу особистості: рівні

інтелекту і динаміці його розвитку; багатосторонності інтересів; свободі від внутрішніх самообмежень; особливій сукупності мотивів, спрямованих на творчу діяльність (мотиви до творчості і їхня динаміка); психічному розвитку; генетичній схильності; вікових особливостях творчості; світогляді та еволюції інтересів; тривалості творчого "заряду" (творче довголіття).

Геніальність - це пік креативної активності для особистості, яка розвиває її в собі. Геніальність як окрема психічна якість не існує, генія від середньостатистичної людини відрізняє не присутність якихось унікальних рис, а посилений розвиток одних при незмінності інших й, можливо, придушенні третіх. Тому сутність геніальності не у введенні якогось нового компонента до структури індивідуальності і особистості, а у перебудові самої цієї структури, розвитку креативної активності особистості. Істотною рисою креативної особистості виступає високий рівень інтелекту. Питання про співвідношення інтелекту, особливо вербального (набутого в процесі навчання) стає серйозною проблемою для дискусії серед вчених. Деякі з них схильні думати, що перевантаження мозку "надлишковою" інформацією заважає творчо мислити і є небажаним для креативної особистості. Великі знання призводять до інерціальності мислення, тому що вони мають тенденцію перетворюватись у догми і не дають вченому або художникові можливості побачити речі в іншій перспективі. Парадоксальним є твердження, що надмірна ерудиція може бути перешкодою у творчості вченого, тому що саме висока ерудиція дозволяє креативній особистості розглянути предмет свого дослідження або свій витвір мистецтва в широкій перспективі, відмовитися від догм, що нав'язуються вузькою спеціалізацією, взяти під сумнів очевидні на перший погляд істини. А ці якості мають принципове значення для будь-якого виду творчості.

У той же час, коли рішення проблеми вимагає розгляду чогось добре відомого в зовсім новому, незвичайному аспекті ординарний, традиційний, класичний підхід до проблеми блокує шлях, необхідний для вирішення у даному конкретному випадку. "Сутність явища прихована від них (вчених) деякою завісою, яку потрібно відсунути, щоб дошукатися істини. А зробити це

заважає звичка мислити по-старому... думка відкривача напружено метушиться в пошуках розгадки, і в цей момент якийсь зовнішній випадковий процес вклинюється в хід думки, порушує його і дає думці напрямок, що веде до очікуваного рішення,... наприклад, знамените яблуко І.Ньютона тощо.... випадковість виникає в місці перехрещення двох незалежних, необхідних рядів подій", - зазначає Б.М. Кедров [1, 35]. Нові ідеї народжуються на місці перехрещування двох вже відомих фактів. Інтереси і заняття, що виходять за межі вузькопрофесійних, дають можливість відійти на деяку відстань від досліджуваного явища і побачити його у перспективі.

Вузька спеціалізація, великі і глибокі знання у своїй галузі мають, безсумнівно, вирішальне значення у всіх сферах прояву креативності. Однак відомі парадоксальні факти, які доводять, що нехтування найелементарнішими основами своєї професійної підготовки, здатне викликати обурення викладача, часом менш негативно позначається на творчості, ніж вузькість думки і професійна обмеженість. Свобода від внутрішніх самообмежень також є одним із проявів креативної активності особистості. У біографії майже кожної великої людини можна знайти дивні, екстравагантні на перший погляд вчинки. Більш вдумливий підхід до такого вчинку розкриває істинну його причину - прагнення всіма силами досягти поставленої мети. Креативній особистості звичайно властиві такі особливості, як відсутність відставання в інтелектуальному і соціальному плані, погана пристосованість до консервативного середовища, невіддатливість тиску оточення, ініціативність, висока самоорганізація, відхід від "середньої" норми поведінки. Усі ці риси можна об'єднати одним терміном "нонконформізм". Нонконформізм дозволяє креативній людині діяти гнучко, швидко переключатися. Сильна сугестивність, відсутність ініціативи і самостійності збільшують залежність людини від інших, знижують її ініціативність, а отже, і можливість творчого застосування свого інтелекту. Іншим проявом креативної активності особистості є особлива сукупність мотивів, спрямована на творчу діяльність. Такі мотиви, що виражаються у прагненні до творчого застосування

сил, до створення чогось нового, властиві всім людям. У видатних творчих особистостей ці мотиви є провідними, часто підпорядковують собі всі інші. Іншим наслідком домінування мотивів до творчості є працьовитість, завзятість, цілеспрямованість, висока працездатність.

Раннє формування мови в дитини, прояв кмітливості в дитячих іграх, любов до техніки, до малювання, до рослин і тварин завжди є предметом гордості батьків. Ще більш надійним симптомом гарного інтелектуального розвитку вважаються успіхи в школі, а академічна успішність у вищому навчальному закладі, як відомо, є критерієм для відбору кращих студентів в аспірантуру. Але все-таки ранній прояв більшості здібностей не є універсальним показником їхнього гарного розвитку у зрілому віці. Б.М.Теплов зазначав, що "однією з характерних ознак задатків до розвитку якої-небудь здібності є ранній і притому самостійний, тобто, що не потребує спеціальних педагогічних заходів, прояв цієї здібності" [2, 356]. Також існує протилежна думка про те, що ранній розвиток здібностей призводить до швидкого в'янення і що всі талановиті люди повинні бути психічно слаборозвинені у ранньому віці. У музиці та у точних науках випадки раннього прояву здібностей зустрічаються досить часто, але не настільки, щоб можна було вивести певний закон для розвитку таланту.

Авторитарні педагогічні прийоми, спрямовані на прискорення психічного розвитку, у багатьох випадках закінчувалися невдачею; результати прискорення розвитку, якщо і реєструвалися, то виявлялися ілюзорними та короткочасними. Причини цього явища, ймовірно, полягали у тому, що такі некваліфіковані педагогічні впливи нав'язували дитині певне вузьке коло занять, призводили до передчасної спеціалізації мислення, обмежували можливості вільного розвитку здібностей, широти інтересів - якостей, що є необхідною передумовою креативності. "Більш широка" освіта в школах на сьогоднішній день у країні замінюється диференціальною шкільною освітою; розвиток шкіл з математичним, біологічним і іншими "нахилами" може стати

предметом для педагогічних роздумів, тому що це може непередбаченим чином відобразитися на психічному розвитку особистості.

Креативна активність і спадковість: як спадковість може реалізовуватися в таланті? Думка про успадкування таланту знаходить деяке підтвердження в дослідженні генеалогії великих людей, у той же час, якщо геніальність і має під собою генетичну основу, її не можна трактувати як прояв якогось одного гена. Швидше за все, геніальність являє собою складну комбінацію спадкових ознак, і тому збереження цілісності цієї комбінації при передачі потомству майже настільки ж мало ймовірне, як її випадкове утворення в генетичному апараті нового організму. Отже, спадковість не завжди може стати передумовою талановитої особистості. Найбільш характерними рисами пізнього віку є прогресивне погіршення фізичного і особливо психічного здоров'я, спад інтелекту, різке звуження кола інтересів і зосередження на своєму внутрішньому світі; небажання брати участь у діяльності, що вимагає значних фізичних або розумових зусиль; сугестивність, комфортність і вже зазначені відсталість і стереотипність мислення. Звідси, природний висновок про зниження креативного потенціалу і неможливість продовження творчої праці в пізньому віці. Однак більша кількість досліджень спростовує цю думку. Найбільш видатні вчені та діячі мистецтва зберігають високу працездатність не тільки до літнього, але й до похилого віку. У найбільш інтелектуальних людей замість типового спаду часто спостерігається навіть підвищення рівня інтелекту з віком. Таке підвищення або відсутність спаду виявляють, насамперед, ті показники, які включаються в діяльність особистості. В осіб високоосвічених, особливо в представників творчої праці, діяльність вимагає максимальних розумових витрат, до неї включається і вся система інтелекту і кожна окрема функція. Відповідно вся система стає стійкою до старіння, і спад розумової активності не спостерігається до похилого віку.

Розум креативної особистості критичний, він легко сприймає нові ідеї, робить переоцінку цінностей. Сам характер творчої праці, гнучкість і критичність мислення, широке коло інтересів, педагогічна діяльність, що

підсилює контакти літньої людини з її учнями, сприяють збереженню в будь-якому віці таких якостей, як самостійність і чутливість до нового.

Звуження кола інтересів у похилому віці можна розглядати як пристосувальне явище, спрямоване на заощадження можливостей організму і підтримку найбільш важливих життєвих функцій, тобто літню людину перестає цікавити все, що виходить за межі її суб'єктивного світу, а енергія, що залишилася, спрямовується на основну форму активності - самозбереження. Внутрішньою причиною цього процесу є перебудова психіки людини і, насамперед, зниження інтелекту. Зовнішньою причиною стає перебудова мікросоціальної структури оточення.

Активність креативної особистості завжди виходить за межі сімейних і вузькопрофесійних інтересів, вона більшою мірою ніж середньостатистична людина взаємодіє із макросоціальним середовищем. Інтелект, що не слабшає, також дозволяє здійснювати цю активність до глибокої старості. Специфіка творчої праці полягає у тому, що вона значно ніж інші види трудової діяльності поєднує в собі компоненти навчання і навіть гри. Креативна особистість знаходить задоволення не тільки в досягненні мети, але і у самому процесі. Тому інтерес до творчості не слабшає навіть у похилому віці. У найбільш видатних вчених виробнича роль у науковому колективі і відповідні їй інтереси домінують протягом всього життя, тому спад у них може спостерігатися тільки в похилому віці, тай то не завжди; спад слабкіше виражений у тих науковців, для яких характерне почуття внутрішніх мотивів (великий інтерес до роботи), безсумнівною якістю креативної особистості є домінування ігрових і навчальних інтересів, властивих дитині протягом всього життя. Високий інтелект створює необхідну передумову для того, щоб ці інтереси переходили в сферу суспільно корисної праці і формували творчу діяльність.

Таким чином, прояв креативної активності як творчого довголіття є безсумнівним. У найбільш видатних діячів науки та мистецтва в більшості випадків гарне фізичне здоров'я. З гарним фізичним здоров'ям підвищується

працездатність, збільшується продуктивність особистості. Для видатних вчених і діячів мистецтва притаманне не лише гарне здоров'я, але й довголіття. Особи творчої праці у меншій мірі піддаються найпоширенішому захворюванню літнього віку - атеросклерозу, особливо атеросклерозу судин головного мозку. Сама по собі творча діяльність і високий інтелект можуть виступати не тільки як фактор психологічного і соціального, але й біологічного довголіття.

Креативного працівника можна охарактеризувати як особистість із високим і різнобічним інтелектом, що не втратила з віком ні оригінальності мислення, ні бажання творити. Креативна особистість вирізняється не присутністю якихось особливих, унікальних якостей, а переважно розвитком тих, які необхідні для продуктивної діяльності. Все ж таки варто врахувати, що особистість є цілісною, інтегральною, і тому переважний розвиток окремих її рис не може не супроводжуватися якісною перебудовою всієї структури. У свою чергу така перебудова може стати підставою для виникнення нових "похідних" властивостей особистості. До основних якостей особистості також можна ще віднести тривале творче довголіття.

Педагогічна діяльність може бути розглянута як творча діяльність, спрямована на свідомий перегляд викладачем своїх можливостей, які склалися у набутому досвіді професійних способів і прийомів, і свідомій побудові нових способів діяльності, що відповідають новим вимогам і обставинам. Педагогічна креативність, яка у психологічному плані означає розвиток діяльності педагога, розуміється нами в контексті безперервного самоподолання, тобто постійного вирішення протиріч між наявними можливостями і вимогами ситуації. А інтерпретація психологічного бар'єра в руслі системно-діяльнісного підходу як протиріччя, невідповідності наявних можливостей системі способів і засобів діяльності вимогам, що висуваються до діяльності в мінливих умовах її здійснення, дає всі підстави вважати, що найважливішим показником розвитку діяльності викладача іноземної мови і психологічним механізмом його професійної креативності є подолання бар'єрів, характерних для його діяльності.

На мотиваційно-смісловому рівні професійна креативність викладача іноземної мови, на наш погляд, визначається подоланням декількох видів бар'єрів. Можна виділити бар'єри особистісного смислу професійної діяльності, які пов'язані із проблемою знаходження ціннісно-сміислової значущості здійснюваної педагогічної діяльності. Професійна діяльність за своєю значущістю може займати різне місце в ієрархії життєвих смислів педагога: 1) бути провідним компонентом (становити головний сенс життя); 2) виступати як вагомий компонент або 3) займати периферичне місце в структурній ієрархії сенсів життя. Переважний характер смисложиттєвої значущості педагогічної професії багато в чому визначає ступінь виразності бар'єра особистісного смислу. Якщо педагогічна діяльність займає другорядне місце в структурі ціннісно-сміслових орієнтацій педагога, то бар'єр проявляється значною мірою, тому що домінуючі цінності, не пов'язані із здійснюваною професійною діяльністю, сприяють створенню несприятливих умов для реалізації педагогом своїх можливостей у цій сфері. А якщо педагогічна професія є головним або досить вагомим компонентом у системі ціннісних орієнтацій педагога, то прагнення до самореалізації в педагогічній діяльності і позитивне ставлення до неї створюють передумови для успішного подолання бар'єрів і розвитку педагогічної діяльності.

Питання про ціннісно-сміслові орієнтації педагога як суб'єкта педагогічної діяльності завжди є питанням про мотиви. На це вказував О.М.Леонтьєв, коли зазначав, що "те, що я актуально усвідомлюю, те, як я це усвідомлюю, який смисл має для мене те, що усвідомлюється, визначається мотивом діяльності.... Суть дії змінюється разом зі зміною мотиву" [3. - С. 283]. Тому серед мотиваційно-сміслових бар'єрів не можна не відзначити бар'єри мотивації професійної креативності, сила прояву яких визначається місцем професійно-педагогічних мотивів у загальній структурі мотивів і наявністю у викладача потреби у відновленні, удосконалюванні методичної системи. Перевага зовнішньої непрофесійної мотивації поряд із мотивом престижу (самоствердження) призводить до зниження ефективності педагогічної

діяльності, відмови педагога від удосконалювання професійної майстерності і, отже, до припинення розвитку педагогічної діяльності. Найбільш сприятливою з погляду розвитку діяльності є домінуюча пряма професійна мотивація, пов'язана з бажанням навчати, здійснювати підготовку фахівців в галузі іноземної мови, у поєднанні з мотивами самоактуалізації в педагогічній сфері. Для такого викладача діяльність має глибокий особистий смисл, його відрізняє готовність до постійного пошуку нових методів вирішення завдань навчання іноземної мови, до перебудови своєї діяльності.

До мотиваційно-сміслових бар'єрів відносяться і бар'єри рефлексії, пов'язані з недостатнім розвитком рефлексивних здібностей викладача іноземної мови. Педагоги, які відзначаються низьким рівнем розвитку рефлексії, часто не готові до аналізу власної діяльності, рідко виділяють діяльність у її структурній розчленованості як предмет рефлексування і залишаються зануреними в процес її здійснення. Викладачі з високим рівнем розвитку рефлексії вирізняються здатністю до осмислення своєї професійної діяльності на теоретичному рівні і переносу отриманих висновків безпосередньо на процес організації і здійснення навчального процесу. Педагог вільно орієнтується в інваріантних характеристиках діяльності, вміє виявляти і перетворювати їх стосовно кожного конкретного випадку, здатний прогнозувати глибинні зміни у своїй діяльності і вносити відповідні доповнення до її структури, що забезпечує професійну стійкість у мінливих умовах освітнього процесу. Визначаючи себе як суб'єкт професійної діяльності, педагог розуміє свою відповідальність за результативність навчальної діяльності тих, хто навчається, і безупинно працює над вдосконалюванням методів своєї роботи.

Виходячи з положення, відповідно до якого розвиток педагогічної діяльності визначається зміною, трансформацією системи методів, прийомів роботи, тобто операційного фонду діяльності, і його збагаченням за рахунок нових елементів, суттєвим стає розгляд предметно-операціональних бар'єрів, від успішності подолання яких в основному залежить розвиток діяльності

викладача іноземної мови. Виділення знань, навичок і умінь як ключових компонентів предметно-операціональної сфери педагогічної діяльності і визначення методичної діяльності викладача іноземної мови як провідної в його професійній креативності дозволили нам визначити наступні види бар'єрів: бар'єри знань, бар'єри досвіду і бар'єри розвитку.

Бар'єри знань, або інформаційні бар'єри, проявляються у нестачі або відсутності інформації про нові прийоми, способи навчання іноземної мови, передові ідеї методики викладання. Оволодіння базовими знаннями про різні компоненти процесу навчання, а саме: якою повинна бути мета навчання і як її формулювати на кожному занятті, як будується заняття з іноземної мови, які принципи навчання іноземної мови, які труднощі існують для тих, хто навчається, при оволодінні конкретною мовою, які бувають вправи, як навчати діалогічного спілкування, що таке прийом навчання і як його використати тощо, - здійснюється в рамках вузівського навчання. Відновлення і розширення бази методичних знань повинне реалізовуватися під час післядипломної самоосвіти. Неготовність до самоосвіти, яка проявляється у вигляді негативного ставлення до самоосвітньої діяльності і відсутності практичних умінь цієї діяльності, призведе до появи постійного збільшення прогалин у методичних знаннях, що в результаті негативно позначається на ефективності педагогічної діяльності.

Нагромадження досвіду використання окремих прийомів, як правило, опирається на засвоєні методичні знання. Хоча в деяких випадках навички навчальної діяльності викладач іноземних мов може набути, не опанувавши рівнем методичної грамотності, не маючи відповідних наукових знань, шляхом підлаштування, дії за зразком, не осмислюючи, чому варто робити саме так. І тут великою перешкодою на шляху розвитку педагогічної діяльності стають бар'єри досвіду, викликані стереотипами, які склалися у минулому досвіді методів і способів здійснення діяльності. Шаблонізація роботи за рахунок багаторазового повторення тих самих методів викладання іноземної мови гальмує розвиток педагогічної діяльності, перетворює її в ремесло, що не може

здійснюватися на рівні майстерності. І тільки в міру оволодіння різними способами педагог як суб'єкт професійної креативності поповнює структуру своєї діяльності новими елементами, розширює операційне поле своїх можливостей і стає здатним робити те, що раніше робити не міг, тим самим підвищуючи рівень своєї професійної майстерності

Але як ми вже відзначали, суттєвою характеристикою професійної креативності викладача іноземної мови є не лише ступінь освоєння методів і прийомів навчання, але й, насамперед, міра їхньої мінливості. Із нездатністю педагога організувати творчий процес, спрямований на вдосконалювання своєї методичної майстерності, вносити зміни, корегувати прийоми навчального впливу з урахуванням мінливих умов діяльності та індивідуальних особливостей тих, хто навчається, пов'язані бар'єри розвитку. Подолання такого виду предметно-операціональних бар'єрів повною мірою сприяє виходу педагогічної діяльності на більш високий рівень креативності - креативності за переконанням, яка полягає у свідомій перебудові діяльності через побудову нових способів її здійснення. Це дає можливість здійснювати особистісно- і професійно-мотивовану переробку наявних способів діяльності, аналізувати власні можливості зі зміни системи методичних прийомів, формулювати цілі та загальні концептуальні підходи до використання нового прийому, прогнозувати засоби здійснення змін, результати впровадження нововведень, реалізовувати новий метод або прийом навчального впливу в педагогічному процесі і проводити контроль та корекцію цього нововведення, оцінювати результативність його застосування.

1. Кедров Б. М. О теории научного открытия // Сб. "Научное творчество". - М.: Наука, 1969.

2. Теплов Б. М. Проблемы индивидуальных различий - М., АПН РСФСР, 1961 - С.9-37.

3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975.- 304 с.